

Araştırma Makalesi/Research Article

**Müzakereden Muahedeye: Türkiye ile İsviçre İlişkileri
Bağlamında Türkiye'deki İsviçreli Göçmenlerin
Durumu (1918-1965)**

Çiğdem Dumanlı*

(ORCID: 0000-0002-7872-4821)

Makale Gönderim Tarihi
27.04.2023

Makale Kabul Tarihi
21.09.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Dumanlı, Ç., "Müzakereden Muahedeye: Türkiye ile İsviçre İlişkileri Bağlamında Türkiye'deki İsviçreli Göçmenlerin Durumu (1918-1965)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/2 (Eylül 2023): 1427-1451.

APA: Dumanlı, Ç. (2023). Müzakereden Muahedeye: Türkiye ile İsviçre İlişkileri Bağlamında Türkiye'deki İsviçreli Göçmenlerin Durumu (1918-1965). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 1427-1451.

Öz

Göç ve göçmen konusu henüz Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşmış bir meseledir. Osmanlı Devleti hem sahip olduğu topraklar hem de sınır ülkelerde yaşayan insanlar vasıtasıyla sadece Müslüman değil, Gayr-i Müslim ile de ticari, siyasi, iktisadi ve sosyal etkileşim ve iletişim içerisinde bulunmuş ve onyıllar içerisinde bunlara yönelik çeşitli düzenlemeler ortaya koymuştur. Birinci Dünya Harbi'nin sonu ve Cumhuriyet Türkiye'si'nin inşa süreci de göç ve göçmenlere yönelik siyaseti henüz daha Lozan Konferansı esnasında gündeme getirmiştir. Konferansa katılan heyet, Lozan'da bu konuda görüşmelerde bulunmuştur. Söz konusu görüşmeler arasında, esasen konferansa dahil olmayan İsviçreli

* Dr. Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türkiye, cigdemdumanli@hacettepe.edu.tr.
Ph.D., Res. Assist., Hacettepe University Institute of Atatürk's Principles and History of Revolution, Turkey.

yetkililer de bulunmaktadır. Osmanlı'dan o yana diğer Avrupa ülkelerinin vatandaşlarından daha az sayıda temsil edilen İsviçreliler hakkında görüşmeler bu konferans esnasında başlamış, sonrası süreci de Ankara hükümetinin Lozan sonrası dış politik prensipleri belirlemiştir. Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesi, yeni hükümetin uluslararası arenada tam bağımsızlığı ve temel ve resmî anlaşma metinleri anlayışı üzerine kurulu olmasını İsviçre, Almanya ve Avusturya'ya kıyasla daha geç bir dönemde benimsemiş görünmektedir. İsviçre'ye gidecek Türk vatandaşları veya İsviçre'den gelecek İsviçre vatandaşlarına yönelik Ticaret ve İkamet Mukavelenameleri de bu sebeple uzun sürmüş fakat nihayetinde iki ülke arasında mütekabiliyet esasına göre ortaya konup imza edilmiştir.

Bu makalede, İsviçre Federal Arşivi (Schweizerisches Bundesarchiv) belgeleri ve T.B.M.M. Zabıt Cerideleri ışığında, İsviçreli göçmenlere yönelik politika süreci temel anlaşma metinleri eşliğinde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İsviçreli Göçmenler, Lozan Antlaşması, Ticaret Mukavelenamesi, İkamet Mukavelenamesi

From Negotiation to Agreement: The Situation of Swiss Immigrants in Türkiye in Context of Relations between Switzerland and Türkiye (1918-1965)

Abstract

The issue of migration and migrants has been institutionalized since the Ottoman Empire. The Ottoman Empire established commercial, political, economic and social interaction and communication not only with Muslims but also with non-Muslims, both through the people living in the Ottoman lands and the people living in the border countries and has introduced various regulations on these over the decades. At the end of the First World War and during the construction process of Republican Turkey, policy about migration and migrants was brought to the agenda during the Lausanne Conference yet. The delegation participating in the conference held discussions on this issue in Lausanne. In these negotiations, there are also Swiss officials, who were not actually involved in the conference. Discussions about the Swiss, who are represented since the Ottoman Era in smaller numbers than citizens of other European countries, has started during this conference, and the subsequent process was determined by the foreign policy principles of the Ankara government after Lausanne. Switzerland appears to have adopted at a later stage the new process that includes the recognition of Ankara as the capital, the new government's full independence in the international arena and that is based on the understanding of fundamental and official treaty texts than Germany and Austria. Trade and Residence agreements for Turkish citizens

going to Switzerland or Swiss citizens coming from Switzerland lasted for a long time because of this reason but signed on its reciprocity merits between the two countries ultimately.

Keywords: Swiss Immigrants, Treaty of Lausanne, Trade Agreement, Residence Agreement.

Giriş

Türkiye ile İsviçre arası siyasi ve iktisadi ilişkilerin bir boyutunu kuşkusuz iki ülkede yaşayan vatandaşların hukuku kapsamaktadır. Her iki ülkenin vatandaşı da Osmanlı Devleti döneminde ilgili ülkelerin topraklarında bir yaşamı keşfetmiştir. Bu bağlamda sadece İstanbul'dan verilecek birkaç örnek, çok etnili imparatorluklar devrinin yeniden inşa edilen Türk devletine bıraktığı farklı dil, din ve kimlik mirasını daha anlaşılır kılacaktır.

1867/68¹ yıllarında İstanbul'da Almanlar ve İsviçreliler tarafından bir Halk Okulu (Volksschule) inşa edilmiş, bu okul daha sonra Yüksek Lise ve Kız Okuluna dönüştürülmüştür. Mondros Mütarekesi'nden sonra Fransız işgaline uğrayan okul, 1925 yılında Fransız resmî makamları tarafından Alman ve İsviçrelilere geri iade edilmiştir.² Okulun Rektörü Richard Preusser tarafından 1927/1928 yılları için yayınlanan rapordan anlaşıldığına göre, o tarihte okulda 463 öğrenci eğitim görmektedir. Bunlar arasında 220 Türk öğrenci mevcuttur. Türk vatandaşı öğrenciler arasından da 111 öğrenci Müslümandır. Geri kalanı Evanjelik, Roma Katolik Kilisesi ve Yunan Katolik Kilisesi dahil farklı dinî aidiyetlere sahiptir. Okulda bulunan İmparatorluk Almanyası vatandaşı öğrenci sayısı 79, Avusturya vatandaşı öğrenci sayısı 18, İsviçreli öğrenci sayısı ise 14'tür. Kuşkusuz *vatandaşlık* siyasi bir kimliği simgeler, keza vatandaşlığı farklı anadili farklı öğrenciler de söz konusudur. Örneğin 79 İmparatorluk Almanyası öğrenciden 9 tanesinin anadili Almanca değildir. Yine 18 Avusturya vatandaşı öğrenciden ikisinin ve 14 İsviçre vatandaşı öğrenciden ikisinin anadili Almanca değildir. Bu İsviçre için

¹ Farklı raporlarda 1868 yılı ifade edilse de, okulun çıkardığı yıllık raporda kuruluş tarihi olarak 1967 yılı geçmektedir.

² E2001C-10001533-704, E. Hänni a la Légation de Suisse en Turquie, Constantinople, 25 octobre 1928, s. 1-3.

anlaşılır bir durum olabilir, fakat rapora göre 220 Türk öğrenciden de 38'inin anadili Türkçe değildir. Makalemiz çerçevesinde İsviçre özelinde değerlendirirsek, okulda bulunan 14 İsviçreli öğrenciden 9'u Evanjelic ve 5 tanesi Roma Katolik Kilisesine mensuptur. Türk, Alman, Avusturyalı ve İsviçreli dışında, Yunan, Rus, İtalyan, İngiliz, Romen, Çekoslovak, Belçikalı, Portekiz, Polonyalı, İspanyol ve İranlı gibi çok farklı milletlerden çocukların eğitim gördüğü yine rapordan anlaşılmaktadır.³

İstanbul'daki Alman ve İsviçre okuluna yönelik bu örnek sadece öğrenci sayısını ihtiva etmekte ve aileleriyle birlikte toplam İsviçreli sayısı hakkında bir bilgi barındırmamaktadır. Fakat dönemin bir İsviçre gazetesine yansıyan sayılara göre, 1927 yılında İstanbul'da yaklaşık 600, İzmir'de ise 100 İsviçreli yaşamaktadır. Yine, Trabzon, Giresun ve Samsun gibi Anadolu şehirlerinde de az sayıda da olsa İsviçreli yaşamaktadır.⁴ Bu oranlar, Türkiye'de yaşayan İsviçreli vatandaşın, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde önemli bir nitelikte fakat sınırlı sayıda kaldığını göstermektedir. Bu durum ilerleyen süreçlerde de değişmeyecektir. Örneğin, 30 Kasım 1959 tarihinde İsviçre'nin Ankara Elçiliğinden gönderilen ve azınlıkların sayısını ifade eden bir rapora göre, o tarihte yine İstanbul'da 5880 İranlı, 5000 Yunan⁵, 4000 İtalyan, 1550 İngiliz⁶, 1000 Alman'a karşılık, 800 Fransız, 400 Avusturyalı ve 315 İsviçreli yaşamaktadır. İsviçrelilerden daha az sayıda temsil edilen milletler de vardır. Aynı dönemde İstanbul'da 160 Hollandalı, 70 Belçikalı ve 30 İsveçli yaşamaktadır.⁷

³ E2001C-10001533-704, Richard Preusser (Hrsg.), *Bericht über das vierte Schuljahr nach dem Kriege 1927-1928*, Druck und Verlag Abajoli, Pera Tekke Djaddesi 585, Konstantinopel, 1928, s. 9.

⁴ "Die schweizerisch-türkischen Beziehungen. Bemühungen des Ausbaus", *Der Bund* (Morgen-Ausgabe), 15. Dezember 1927, (Jg. 78/ Nr. 549), s. 1.

⁵ Raporda İstanbul'da yaşayan Yunan [Rum] sayısı iki farklı şekilde belirtilmektedir. 84 bin ve 5 bin. Aradaki farkın, Türk pasaportuna sahip olan ve fakat "kalbinde Yunan kalmış" olanlardan kaynaklandığı yine raporda ifade edilmiştir. Bkz. "Pour les Grecs la différence entre les deux indications (84'000 et 5'000) s'exlique par le fait que beaucoup de Grecs sont maintenant considérés comme Turcs par la loi turque; ils ont un passeport turc, cependant de coeur ils sont restés Grecs."

⁶ Bu sayıya Maltalıların da dahil olduğu raporda ifade edilmiştir.

⁷ E2001E-197884-6857, L'Ambassadeur de Suisse en Turquie a le Ministre, Rôle des minorités à Istanbul, Ankara, 30 novembre 1959, P.02.-B/v. (Buna ekli: Minorités à Istanbul, s. 1-2), s.b.

İkili ilişkilerin tarihî derinliğine rağmen, İsviçre'nin de Türkiye'de yaşayan vatandaşlarının diğerlerine nazaran çok sayıda olmadığını bildiğini gösterir nitelikte bir kaynak 1965 yılına aittir. O tarihte kültür propagandası amacıyla ve İsviçre'nin Ankara Büyükelçiliği aracılığı ile, İsviçre'nin coğrafyası, tarihi ve kültürü hakkında malumat veren bir broşür yayınlanmıştır. Söz konusu broşürde Türkiye ile İsviçre arası ilişkilerin her daim "içten ve dostane" olduğuna vurgu yapılmış, İsviçre hukukunun Türkiye'de Medeni Kanun başta olmak üzere çoğu kanuna model oluşturduğu, ayrıca birçok Türk öğrencinin İsviçre'de okuduğu bilgisi verilmiştir. Bunun dışında: "Türkiye'de sâkin İsviçreli vatandaşların adedi fazla değildir [...]"⁸ denmiştir.

Bu çalışmada, diğer ülke vatandaşlarına nazaran Türkiye'de az sayıda olmalarına rağmen, İsviçreli göçmenlerin iki ülke arasında kapsamlı müzakere ve anlaşmalara konu olması irdelenecektir.

Lozan Antlaşması Öncesinde ve Esnasında Gerçekleşen Görüşme ve Müzakereler

İsviçre, bilhassa çeşitli ilmî araştırmalar amacıyla olan veya siyasi faaliyetleri sebebiyle yurtdışına çıkan genç Türk neslinin yöneldiği meşhur bir ülke olmuş, 19. yüzyılın fikir ve harp cereyanlarında, Jön Türkler ve İttihatçıların neredeyse ikinci anavatanı halini almıştır. Yabancı devletler de, çoğu kez, Türkiye'deki gelişmelerden İsviçre'yi merkez haline getirmiş siyaset ve bürokrasiden önemli simalar vasıtasıyla haberdar olmuşlardır.⁹

Türkiye ise zaman içerisinde Alman ve Avusturyalıların yanı sıra, İsviçreli mütehassısların çalışmak için başvuruda bulunduğu bir ülke halini almıştır. Birinci Dünya Harbi'nin tüm yıkıcı etkileriyle birlikte

⁸ E2001E-197884-6847, Jaeggi a l'Ambassade de Suisse/ Ankara, Berne, 17 juin 1965, ad. K.22.20.-D/u (Buna ekli: İsviçre Hakkında Özlü Bilgiler), s.b.

⁹ Örneğin Birinci Dünya Harbi'nin sonu itibarıyla Türkiye ile iletişimi kopan Alman Hâriciyesi, yoğun olarak, İsviçre'de bulunan temsilcileri aracılığı ve İsviçre'deki Türkler vasıtasıyla Türkiye'deki diplomatik, siyasi ve askerî gelişmelerden haberdar olmuşlar ve bilgi almışlardır. Bu konuda Almanya'nın Bern Elçisi Adolf Müller'in Alman Hariciyesine raporlarından ayrıntılı bilgiler edinilebilir. Söz konusu belgelere yönelik bazı örnekler için Alman Dışişleri Siyasî Arşivi'nde bulunan "PA AA R13820- Türkische Ministerien" no ve başlıklı dosyaya bakılabilir.

nihayetlemek üzere olduğu günlerde dahi, İsviçreli mühendisler, Türkiye’de çalışmanın mümkün olup olmadığını araştırmışlar ve Ekim 1918 tarihinde İsviçre Federal Konseyine çok sayıda talep göndermişlerdir. Bir örnek olarak İnşaat Mühendisi Willi Fink’in Siyasi Departmana başvurusu ve söz konusu Departmanın da Fink’e cevabı gösterilebilir.¹⁰

Belgelerin ihtiva ettiği bilgiye göre gazetelerde, Türkiye’nin istihdam etmek üzere mühendise ihtiyaç duyduğu ve bu amaçla Bern Elçisi vasıtasıyla İsviçre Federal Konseyine başvuruda bulunduğu yazılmıştır.¹¹ Oluşan şayialar Türkiye’de çalışmak isteyen İsviçreli mühendisleri harekete geçirmiş ve Federal Konseye bu konuda bilgi isteklerini sunan mektuplar yöneltmişlerdir. Öyle ki, Zürih’te bulunan Teknik Yüksekokul’un eski öğrencilerinden oluşan Cemiyete (*Gesellschaft Ehemaliger Studierender der Eidgenössischen Technischen Hochschule*) dahi sorular gelmiş, o da meseleyi İsviçre Siyasi Departmanına (*İsviçre Hâriciyesi*) yöneltmiştir.¹² Departman, bu hususta resmî bir açıklamaya sahip olmadıklarını fakat gelmesi durumunda, başvuru için gereken bilgileri Göç Dairesine bildireceklerini ifade etmiştir.¹³ Cemiyetin sorusu, 29 Ekim 1918 tarihli ve Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sadece bir gün öncesidir. Siyasi Departman tarafından verilen cevap ise 6 Kasım 1918 tarihidir ve bilindiği üzere o tarihlerde Osmanlı’da ilk işgaller de başlamıştır. Ekonomik sebeplerle göç ve bunların devletler tarafından imkan olduğunda harp esnası ve sonrası ağır şartlarda dahi desteklenecek olmasına yönelik söz konusu bu örnek ilginç olsa gerektir.

Her hâlükârda, Mondros Mütarekesi sonrası süreç aynı zamanda iki ülke arasında siyasi ve iktisadi ilişkilerin pek muallakta kaldığı bir dönemi başlatmıştır. Bunun bir sebebi, İsviçre’nin Türkiye’de bir temsilciliğinin

¹⁰ E2001B-10001501-3357, Willi Fink an das Politische Department, Bern, 19. Oktober 1918, s.b.; Politisches Department an Willi Fink, Bern, 24. Oktober 1918, 107/ J.- C. 32/22/6, s.b.

¹¹ E2001B-10001501-3354, Aebi Julius an Bundesrat, Bettlach, 19. Oktober 1918, s.b.; Der Chef der Abteilung für Auswärtiges, Bern, 24. Oktober 1918, Va.C.32/22/6, s.b.

¹² E2001B-10001501-3359, Gesellschaft ehem. Studierender der eidg. Technischen Hochschule in Zürich an das Politische Department, Zürich, 29. Okt. 1918, C. 32/22/6, s.b.

¹³ E2001B-10001501-3359, An die Gesellschaft ehem. Studierender der eidg. Technischen Hochschule, Bern, 6. November 1918, 107.J.-C.32/5/26, s.b.

bulunmaması ve İsviçre vatandaşlarının hukukunun Birinci Dünya Harbi esnasında Almanya, sonrasında İngiltere, Fransa veya İtalya gibi devletler tarafından temsil edilmesidir. İsviçre, 1919 yılı itibariyle kendi temsilciliğini açmayı hesap etse de, dağılmakta olan bir ülkede bunun anlamsız olacağını düşünmüş ve o an için vazgeçmiştir.¹⁴

Hâliyle, İsviçre'nin Türkiye ile resmî ilişkilerini ne zaman tesis edeceğine yönelik sorular, henüz daha Türkiye'nin Lozan Antlaşması görüşmeleri esnasında gündeme gelmiştir. Buna yönelik bir örnek, İsviçreli yün sanayicilerinin *İsviçre Ticaret ve Endüstri Derneği'*ne gönderdiği dilekçedir. Dernek dilekçeyi, 20 Temmuz 1923 tarihinde Siyasi Departmana sunmuş, Lozan Antlaşması'ndan sonra bilhassa ticari ilişkileri geliştirilmenin vaktinin geldiğini ifade etmiş ve Türkiye'de diplomatik bir temsilciliğin bulunmamasından dem vurmıştır.¹⁵ Dilekçeye kısa bir süre içerisinde cevap verilmiş ve İsviçre'nin Türk delegelerle çeşitli anlaşmalar için görüşmelere başladığı vurgulanmıştır.¹⁶

Gerçekte ise, henüz daha görüşmeler sürerken ve antlaşma imzalanmadan İsviçre, Türk delegelerin Lozan'da bulunuyor olmasından istifade etmiş ve kendileriyle çeşitli anlaşmalar yapılması konusunda fikir alışverişinde bulunmuştur. Görüşmelerde bilhassa muhtemel bir Dostluk ve İkamet Antlaşması üzerinde durulduğu, ticari ilişkiler için Türkiye'nin o anki durumunun elverişli olmadığı, meselenin daha ziyade Türkiye'ye gidecek İsviçrelielerin güvenliğini ve iş imkanlarını sağlamak olduğu dönemin *Neue Zürcher Zeitung* adlı gazetesine yansımıştır.¹⁷

Basında da yer alan söz konusu görüşmeler, Ticaret Eski Nâzırı Şeref Bey ve İsmet Paşa ile İsviçreli yetkililer arasında gerçekleşmiştir. Dostluk, Ticaret ve İkamet antlaşmalarını imzalamak için hazır olduğunu vurgulayan her iki Türk yetkili ile yapılan görüşmeler kayda alınmış,

¹⁴ E2001B-10001501-814, Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des schweizerischen Bundesrates, 15. November 1919, s.b.

¹⁵ E2001B-10001506-100, R. Stehli-Zweifel an Bundesrat, Abschrift, Zürich, 20. Juli 1923, B14/2.T, Belge No. 3.

¹⁶ E2001B-10001506-100, Département Politique Fédéral an den Vorort des Schweizerischen Handels- und Industrievereins, Bern, 8. August 1923, B14/2 T.-GL, Belge No. 5.

¹⁷ "Eidgenossenschaft", *Neue Zürcher Zeitung* (Erstes Abendblatt), 27. Juli 1923 (Nr. 1025/ Jg. 144), s.b.

Siyasi Departman Başkanı Giuseppe Motta da ilişkilerin bir an evvel geliştirilmesine sıcak bakmış ve anlaşmalar için hazırlık yapılmasını dilemiştir.¹⁸ Motta dışında Federal Konsey üyelerinden Edmund Schulthess de İsmet Paşa ile görüşme gerçekleştirmiş, bu görüşmede, İsviçre’de yaşayan Türkler ve Türkiye’de yaşayan İsviçreliler de ele alınmıştır. Schulthess, İsmet Paşa ile sohbeti hakkında şunları yazmıştır:

“İsmet Paşa ile gerçekleştirdiğim görüşmede, İsviçre’de Türklerin gerçekten de diğer tüm yabancılar gibi, hatta İsviçreliler gibi muamele gördüğünü belirttim. Bana, İsviçrelilerin de henüz daha nota değişiminden önce tam korumaya sahip olacaklarını ve bilhassa İstanbul’un [İtilaf kuvvetleri tarafından] tahliyesi esnasında ve sonrasında da bu muhafazaya sahip olacaklarından emin olabileceklerini söyledi. İsmet Paşa’ya bu açıklaması için teşekkür ettim ve ona bunu her şekilde kayıt ettiğimi söyledim. O Türk, tekraren bizimle iyi ilişkiler içerisinde bulunma arzusunu ifade etti ve İsviçre ile İsviçrelilere büyük sempatisinin teminatını verdi.”¹⁹

Cumhuriyet’in kuruluşunun hemen öncesinde, Türkiye ile İsviçre arasındaki münasebetleri tekrar inşa etme çabasının temelinde şüphesiz Ankara Hükûmeti’nin resmen tanınma ve bir an önce Batılı devletlerle resmî ilişkilerini kurma amacı yatmaktadır. İsviçre’nin buna yönelik çabasının temelinde ise, Türkiye’de ikamet eden veya çalışma amacıyla Türkiye’ye göç etmek isteyen İsviçreliler ile Türkiye’de ticari faaliyetlerde bulunan İsviçreli şirketlerin hukukunu çeşitli anlaşmalar vasıtasıyla resmîleştirme amacı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple her iki ülkenin de henüz çok erken bir tarihte görüşmelere başladığı ve İsviçre’nin de Lozan sonrası Türkiye şartları hakkında bilgi edinme arzusunda olduğu görülmektedir. Buna yönelik bir örnek, şahsî bir ziyaret amacıyla Ankara’ya giden Albay Fonjallaz’ın²⁰ 29 Ekim 1923 tarihinde İsviçre Millî İktisat Dairesinin raporuna yansıyan izlenimleridir.

¹⁸ E2001B-10001506-100, Motta, Notiz über den Besuch in Lausanne vom 29. Juni 1923, 30. VI. 23, s. 1 f.

¹⁹ E2001B-10001506-100, Schulthess, Aufzeichnung, 25. VII. 1923, s. 1-2.

²⁰ Albay Arthur Fonjallaz (1875-1944). İsviçre ordusunda görevli, siyasi ve iktisadi departmanlarca da bilinen önemli bir sima. Espiyonaj suçundan hüküm giymesi dahil, çalkantılı hayatı için bkz. Pierre Jeanneret, “Arthur Jonjallaz”, *Historisches Lexikon der Schweiz*, François Schneuwly (Übers.), Version vom 2.2.2005 hls-dhs-dss.ch/de/articles/015239/2005-02-02 [Erişim tarihi: 27.12.2022]

Rapora yansıyan bilgiler, İsviçre'nin vatandaşlarına yönelik Türkiye'de iş imkanı sağlamak konusundaki gayretlerini de göstermektedir:

“Bize öyle geliyor ki, gerçekte de İsviçreli girişim arzusu: İsviçreli mühendisler, iktisatçılar, çiftçiler ve ayrıca İsviçre kapitali için genç Türkiye bölgesinde bir çalışma alanı mevcuttur, ki bu belirli koşullarda, doğru insanların oraya gitmesi durumunda, İsviçre Millî İktisadiyatı için çok değerli olabilir.”²¹

İsviçre'nin bu gayretinin çeşitli antlaşmalar vasıtasıyla resmîleşmesi, diğer ülkelere kıyasla yine biraz uzun sürmüş ve fakat gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra İsviçreli Göçmenlere Yönelik Mukavelenamerler

Cumhuriyet'in ilanı sonrası İsviçre ile Türkiye'nin siyasi ve ticari ilişkilerini belirleyen, Ankara Hükûmeti'nin Lozan sonrası resmî tanınma için diplomatik temsilciliklerde ısrarcı olması ve İsviçre'nin hâlihazırda Türkiye'de bir temsilciliğinin bulunmamasıdır. Bu durum, İsviçre'nin, temaslarını antlaşmalar zeminine oturtmuş devletlere nazaran mağdur olabileceği meseleleri de gündeme getirmiştir. Örneğin, 22 Mart 1890'da Osmanlı Devleti'nin verdiği bir garanti ile İsviçre ve İsviçreliler, müteakabiliyet şartına bağlı olmak suretiyle, en iyi muameleye mazhar ülke ve milletler arasındaydı ve bu şekilde gümrük vergilerinde de indirim sağlayabiliyordu. Lozan Barış Antlaşması ile birlikte Ankara Hükûmeti, taraf ülkelerle bir anlaşma yapmış ve bu ülkelerin bazı ticari ürünlerine gümrük indirimi hakkı tanımıştır. Cumhuriyeti inşa eden kadrolar, Birinci Dünya Harbi öncesi antlaşmaları geçersiz saydığı için, İsviçre'nin de bu gümrük indiriminden faydalanabilmek için Ankara'daki hükûmet ile yeni bir anlaşmaya varması gerekmiştir.²² Türkiye'nin eski garantileri tanımaması ve diplomatik temsilciliklerde ısrar etmesi, Türkiye'de ikamet eden ve/veya ticaretle uğraşan İsviçreliler üzerinde

²¹ E2001B-10001504-128, Schweizerisches Volkswirtschaftsdepartment an das Politische Department, Bern, 29. Oktober 1923, B15/11 T., s.b.

²² E2001B-10001506-100, Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des schweiz. Bundesrates, 8. Dezember 1924, Belge no. 14.

de bir baskı oluşturmuş, dönemin İsviçre gazetelerinde de sıkıntıların kaynağı olarak bir temsilciliğin bulunmaması gösterilmiştir.²³

Esasen İsviçre, Türkiye’de resmî bir temsilcilik açma veyahut Ankara Hükûmeti ile antlaşmalara varma konusunda biraz geç kalmıştır. Zira, Birinci Dünya Harbi’nin müttefiki Avusturya ile 28 Ocak 1924’te bir Dostluk Ahdi ile Ticaret ve İkamet Mukavelenameleri imzalanmıştır.²⁴ Yine harp müttefiki Almanya ile 3 Mart 1924’te bir Dostluk Muahedenamesi imzalanmıştır.²⁵ Bu iki ülke dışında Letonya ve Türkiye arasında da, Orta Elçi İbrahim Tali ile Orta Elçi Märtinš Nukša vasıtasıyla 3 Ocak 1925’de bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.²⁶ Ayrıca Çekoslovakya ile nihai bir anlaşma sağlanıncaya kadar *en iyi muameleye mazhar ülkeler ve toplumlar* arasında bulunulacağına dair, Elçi Vasıf Çınar Bey ile Çekoslovak Hâriciye Nazırı Edvard Beneš arasında bir nota değişiminde bulunulmuştur.²⁷ Kısacası, Birinci Dünya Harbi sebebiyle önem teşkil eden siyasi ve askerî pozisyonlara sahip olan ve olmayan ülkelerin bir kısmı ile genç Türkiye Cumhuriyeti çok serî bir şekilde iletişimini antlaşmalar temelinde kurmuştur. Anlaşılan Türk bürokrat ve diplomatik temsilcilerin bu çabası İsviçre tarafından da yakından takip edilmiş, söz konusu görüşmelere ilişkin gazete haberleri İsviçre Federal Arşivi dosyalarına girmiştir.

Bu takibe rağmen İsviçre’nin Türkiye ile resmî anlaşmalara giriştiği tarih 1925 yılı olmuştur. İsviçre Hâriciye Nazırlığı, Türkiye ile bir dostluk anlaşması ve ticaret ile emlak hukukunu kapsayan metin taslaklarını 7 Eylül 1925 tarihi itibarıyla hazırlamış ve Giuseppe Motta’ya sunmuştur.²⁸ 19 Eylül 1925 tarihinde, Giuseppe Motta, Türk Hâriciye

²³ “Die hier nur angedeuteten fatalen Verhältnisse sind ohne Zweifel auf den Umstand zurückzuführen, dass die Schweiz leider immer noch keine diplomatische Vertretung in der Türkei besitzt.” E2001B-10001506-100, Dr. B.P., “Eine diplomatische Vertretung in der Türkei”, *Schweizerische Blätter für Handel und Industrie*, 15.III.1925, Belge No. 28.

²⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 21.4.1340, Devre II, Cilt 8/1, İçtima Senesi II, 43. İçtima, s. 960-968.

²⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 12.4.1340, Devre II, Cilt 8/1, İçtima Senesi II, 35. İçtima, s. 594 vd.

²⁶ “Traité d’Amitié entre la Lettonie et la Turquie”, *Valdibas*, No. 79, Belge No. 29.

²⁷ “Das Meistbegünstigungsrecht zwischen der Tschechoslowakei und der Türkei”, *Frankfurter Zeitung*, 7.8.1925, Belge No. 35.

²⁸ E2001B-10001506-100, Le Chef de la Division des Affaires étrangères a Giuseppe Motta, Berne, 7 septembre 1925, B14/2 T.1-KD, Belge No. 40a.

Nazırı Tevfik Rüştü Bey ve Türkiye'nin Bern'de Olağanüstü Yetkilere Haiz Elçisi Mehmed Münir Bey arasında dört maddelik bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.

İlk maddede iki ülke arasındaki dostluğa vurgu yapılmış, ikinci maddede milletler hukuku esasına göre iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin başlatılacağı ifade edilmiştir. İmzalanan Dostluk Antlaşması'nın üçüncü maddesinde ise, iki ülke arasında ticaret ve konsolosluk ilişkileri ile bir diğer ülkede yaşayan vatandaşların ikamet ve oturma izinlerini ele alacak anlaşmaların yapılacağı vurgulanmıştır. Dördüncü maddede, Dostluk Antlaşması'nın iki devlet tarafından onaylanacağı ve onay belgelerinin değişiminden on beş gün sonra anlaşmanın geçerlilik kazanacağı vurgulanmıştır.²⁹

Anlaşmanın imzalandığı gün, Giuseppe Motta ile Tevfik Rüştü Bey arasında, Dostluk Antlaşması onay belgelerinin takasından iki ay sonra Ticaret Antlaşması görüşmelerinin başlayacağına dair Cenevre'de bir nota değişimi de olmuştur.³⁰

Dostluk Antlaşması 1925 tarihinde imza edilmiş olsa da, onay belgeleri 8 Nisan 1927'de Bern'de değiştirilmiş ve bundan on beş gün sonra, 23 Nisan 1927'de yürürlüğe girmiştir.³¹

Her hâlükârda Ticaret ve İkamet antlaşmalarına yönelik görüşmeler de yine uzun sürmüş ve 1926 yılında henüz bir İsviçreli'nin Türk topraklarında kendi adına mülk edinmesi yasak olarak kalmıştır. Şark Demiryolları Bankası'nın (*Bank für Orientalische Eisenbahnen*) Türk yetkililere mülk edinme konusunda bir sorusuna karşılık olarak, Türkiye ile İsviçre hükümetleri arasında bu hususta yapılan görüşmeler nihayetlenmeden, İsviçrelilerin mülk edinmesinin mümkün olamayacağı cevabı verilmiştir. Banka bu meseleyi İsviçre Siyasi Departmanına sormuş, onlar da Türk yetkilileri doğrulamıştır. Bununla birlikte, o vakte

²⁹ E2001B-10001506-100, Freundschaftsvertrag zwischen der Schweiz und der Türkei, s. 6-7; Traite d'amitié entre la Suisse et la Turquie, s. 1-3.

³⁰ E2001B-10001506-100, Motta an Tewfik Rouschdi Bey, Genf, 19. September 1925, (Übersetzung), s. 8; Rouschdi an Giuseppe Motta, Genf, 19. September 1925, s. 9.

³¹ "Botschaft des Bundesrates an die Bundesversammlung betreffend die Genehmigung des am 7. August 1927 abgeschlossenen Niederlassungsabkommens zwischen der Schweiz und der Türkei", *Bundesblatt*, Bern, 26. Oktober 1927 (Jg. 79/ Band II/ No. 43), s. 1, dipnot 1.

kadar kendi adlarına olmasa da, başkaları üzerinden mülk edinmeye devam eden İsviçreliler de olduğu anlaşılmaktadır.³²

Geciken Ticaret Mukavelenamesi 4 Mayıs 1927 tarihinde, Ankara'da, Ticaret Eski Vekili Ali Cenani Bey, Hariciye Vekaleti Müsteşarı Ali Şevki Bey ile Maslahatgüzar Henri Martin arasında imza edilmiştir.³³ Yine aynı yıl içerisinde bir İkamet Mukavelenamesi imza edilmiştir. Ne var ki 1927 tarihli mukavelenamelerin 1930 tarihi itibarıyla yürürlükten kalktığı anlaşılmaktadır.³⁴

Bundan sonraki Ticaret ve İkamet Mukavelenameleri 13 Aralık 1930 tarihlidir.

Ticaret Mukavelenamesi, Türkiye Cumhuriyeti adına Nafia Vekili Zekâi Bey, İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ve Hariciye Müsteşarı Menemenli Numan Bey tarafından imzalanmıştır. İsviçre Federal Meclisi adına mukavelenameyi imzalayan Maslahatgüzar Henri Martin olmuştur. On beş maddeden oluşan mukavelenamede, iki ülke arasındaki ithalat ve ihracat resmi, harcı ve mükellefiyetleri ile ticari mallarda gümrük ve hudud muamelesi belirlenmiştir. Sözleşmenin bir ülkeden diğerine göç eden vatandaşları doğrudan ilgilendiren kısmı ise mukavelenameye ek olarak imzalanan protokolde saklıdır. Mukavelenamenin onuncu maddesi, gümrükten geçen hangi eşyanın bir vergiye tâbî tutulacağını veya hangisinin vergiden muaf olduğunu

³² E2001B-10001507-286, Bank für Orientalische Eisenbahnen an Schweizerisches Politisches Department, Zürich, 31. Mai 1926, Belge No. 4; An die Bank für Orientalische Eisenbahnen in Zürich, Bern, 2. Juni 1926, B22/60 T.-MN, Belge No. 5.

³³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 21 Haziran 1927, Devre II, Cilt 33, İçtima Senesi IV, 79. İnikat, s. 407 vd.

³⁴ Makalenin sınırlarını aşacağı için ayrıntılı değinmek gerekme de, 1927 ile 1930 yıllarındaki İkamet antlaşmaları hakkında İsviçre belgelerinden de okumak mümkündür. Antlaşmalar üzerinde bir örnek mesele, İkamet Mukavelenamesi'nin Md. 6, Paragraf 2 bağlamında koyduğu dava masrafları şartıdır. Buna göre, özel anlaşma sağlanıncaya kadar mahkeme masrafları ve *meccanî adlî muzaheret* hakkı, ilgili ülkenin hukuku, yani "*mahallî kanunî mevzuat dairesinde*" değerlendirilecekti. Bu da Türk mahkemesine davacı taraf olarak çıkan ve İsviçre'de İkamet eden İsviçre vatandaşlarını *cautio judicatum solvi* (kefalet akçesi) ödemeye zorluyordu. Bu sebeple söz konusu mukavelenameler bağlamında imza edilmiş olması muhtemel hususi anlaşmaları da değerlendirmelerde dikkate almak gereklidir. İkamet Antlaşması'nda Md. 6/Paragraf 2'nin doğurduğu sorun için ayrıca bkz. E2001E-197884-6803, Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des Schweizerischen Bundesrates, 6. März 1933, s.b.

belirlemektedir. İmza protokolünde bu maddeye ek olarak göç eşyası da vergiden muaf tutulmuştur. Buna göre, bir ülkeden diğerine göç eden herhangi bir şahıs, beraberinde taşıdığı ev eşyasını “*azamî iki ay evvel veya azamî üç ay sonra*” naklederse gümrük vergisinden muaf tutulacaktır.³⁵

İsviçreli göçmenlerin Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki durumu açısından en aydınlatıcı resmî metin niteliğini taşıyan İkamet Mukavelenamesi de yine Nafia Vekili Zekâi Bey, İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ve Hariciye Müsteşarı Menemenli Numan Beyler tarafından imzalanmıştır. İsviçre Federal Meclisi adına mukavelenameyi imzalayan da aynı şekilde Maslahatgüzar Henri Martin olmuştur. On üç maddeden oluşan metin, muhaceret muamelesini ayrıntıları ile ele almaktadır. Buna göre, taraflardan birinin vatandaşı, ilgili ülkenin kanun ve nizamları saklı kalmak suretiyle bir diğer ülkeye yerleşme, o ülkede oturma ve ilgili ülkeye serbestçe seyahat hakkına sahip olacaktır. Keza yine oturma veya yerleşme amacıyla giden bir vatandaş, “*en iyi muameleye mazhar olan ecnebilere*” tanınan haklara sahip olacaktır (Md. 1). Ayrıca ilgili ülkede gayrimenkul elde etme, kullanma veya elden çıkarma yetkisine sahip olacaktır. Söz konusu haklara, evlilik, vasiyet ve miras ile elde ettikleri veya elden çıkardıkları gayrimenkuller açısından da sahip olacağı, bu durumlarda da Türk vatandaşından ayrıca veya daha yüksek ödeme veya vergilere maruz kalmayacağı ifade edilmiştir. (Md. 2). Bir ülke vatandaşının diğer ülkedeki ticaret ve sanat icra etme hakkı üçüncü maddede belirlenmiştir. Buna göre, gezgin ve/veya seyyar ticareti ile ilgili ülkenin vatandaşına istisna olan sanat ve meslekler hariç, göçmen kimse her sanat ve ticareti icra etmekte serbest olacaktır. Bu durumda da yerli halkın ödemek zorunda olduğu vergi veya bağlı bulunduğu mükellefiyetlerden daha yükseğine tâbî olmayacaktır (Md. 3). Mukavelename ayrıca, göçmenin savaş ve barış durumlarında askerî hizmet ile her türlü adli, idari veya mecburi görev ve memuriyetten muafiyetini (Md. 4); mal ile mülklerinin, kamu yararı durumu ve bu durumda da tazminatı verilmek koşulu hariç olmak üzere, hiçbir şekilde

³⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 26. III. 1931, Devre 3, Cilt 26, İctima 4, 39. İn'ikat; s. 4 vd. krş.; “Handelsübereinkunft zwischen der Schweiz und der Türkei”, *Fedlex-Die Publikationsplattform des Bundesrechts*, Stand: 12. Mai 1932, Schweizerische Eidgenossenschaft, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/48/202_202_222/de (Erişim Tarihi: 02.01.2023)

istimlak edilemeyeceğini (Md. 5); mülk ve şahıs güvencesini (Md. 6) ve kanunla belirlenmiş olanlar hariç, yerli vatandaşın da tâbî olduğu vergi, gümrük ve ödemelerden farklı veya daha yükseği ile mükellef olamayacağını (Md.7/ Md. 8) karara bağlamıştır. Ek olarak, maddi durumu yerinde olmayan bir diğer ülke vatandaşına geri dönmek istemesi durumunda ücretsiz vize verileceği (Md. 8) ve bir ülke vatandaşının herhangi bir sebepten sınırdışı edilmesi söz konusu olduğunda, ihracının sağlık ve insanlık koşullarına uygun gerçekleştirileceği (Md. 9) belirtilmiştir. Mukavelename son olarak bir ülkede kurulmuş ticari, sınai ve mali şirketlerin diğer ülkedeki hukunu da belirlemiştir (Md. 10). On birinci maddede, “*en ziyade müsaadeye mazhar millet*” olmak koşulunun sınırları mütekabiliyet esasına göre çizilmiş, on ikinci ve on üçüncü maddelerde ise mukavelenamenin onay ve yürürlüğe giriş tarihlerine değinilmiştir. Buna göre, mukavelename onay belgelerinin değişiminden sonra yürürlüğe girecek ve dört sene için geçerli olacaktır. Keza süre bitiminden altı ay evvel feshedilmemesi durumunda, feshedilinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Bu durumda da fesih ancak altı ay sonra geçerlilik kazanacak, ayrıca mukavelenamenin tasdiknameleri mümkün olan en kısa sürede Bern şehrinde değiştirilecektir.³⁶

Ticaret ve İkamet Mukavelenameleri TBMM tarafından 26 Mart 1931’de onaylanmıştır. İsviçre Federal Meclisi ise İkamet Mukavelenamesi’ni yine 26 Mart 1931’de, Ticaret Mukavelenamesi’ni 20 Haziran 1931’de onaylamıştır. Onay belgelerinin değişiminden sonra mukavelenameler 1932 yılında yürürlüğe girmiştir.

Bundan sonra İsviçre ile Türkiye arasında göçmenlerin adli ve ticari durumlarına yönelik hukuki bağlayıcılığı olan birkaç mukavelename daha imza edildiği anlaşılmaktadır. 23 Haziran 1934 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmelerinde, 1 Haziran 1933 tarihinde imzalanmış, suçluların iadesini ve süreçlerini kapsayan mukavelename ile sivil ve

³⁶ T.B.M.M. *Zabit Ceridesi*, 26. III. 1931, Devre 3, Cilt 26, İçtima 4, 39. İn’ikat, s. 13-16; “Niederlassungsabkommen zwischen der Schweiz und der Türkischen Republik”, *Fedlex-Die Publikationsplattform des Bundesrechts*, Stand: 16. April 1932, Schweizerische Eidgenossenschaft, https://fedlex.admin.ch/eli/cc/48/216_216_236/de#fn-d2054e28 (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

ticari meselelerin adli süreçlerini kapsayan mukavelenameler görüşülmüş ve tasdik edilmiştir. Yine aynı gün, 9 Aralık 1928'de imzalanmış “Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahedenamesi”nin tadil edilmiş metni kabul edilmiştir.³⁷

Türk topraklarına çalışma amaçlı göç ve yabancı uzman istihdamı henüz daha Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşmış bir meseledir.³⁸ Anlaşıldığı kadarıyla bu kurumsallaşmadan gelen bilgi birikimi Cumhuriyet döneminde beynelminel hukukun 20. yüzyıla has normlarıyla harmanlanmış ve devletin kazandığı pratik deneyim keskin kanun veya tüzükler bütünüyle zenginleşmiştir. İkinci Dünya Harbi'nden hemen önce başlamak suretiyle, bu süreçte Türk devleti bilhassa meslek edinme ve/ veya mesleki faaliyette bulunma amacıyla yaşanan göçe yönelik şerh düşücü nitelikte çok sayıda karar almıştır.

27 Aralık 1937'de kabul edilen 3293 no'lu kanun ile, *Sınai müesseselerle sigorta şirketlerinde kullanılan ecnebilere mukabil Türk memur ve mütehasıs yetiştirilmesi* karara bağlanmıştır. Buna göre, özel, sermayesinde devlet iştiraki bulunan veya doğrudan devlet tarafından kurulmuş sinai müesseselerle sigorta şirketleri, yabancı bir mütehasısı istihdam etmeleri karşılığında, devlete bir Türk mütehasısı yetiştirmesi için belirli bir ücret ödeyecekti.³⁹

Her yabancı uzman istihdamı için devlete ödenecek ücret ile birlikte kimlerin mütehasıs veya montör olarak kabul edileceğine dair bir kararname de 17 Mayıs 1938 tarihinde yine Resmî Gazete vasıtasıyla ilan edilmiştir.⁴⁰ Keza, 1940 yılında Maliye Vekaletince ilan edilen bir Tamim ile Kararname, mütehasıs mühendis ve ustalar dışında diğer mütehasıslara yönelik de genişletilmiş ve 20'den fazla mütehasıs çalıştırılması durumu da değerlendirmeye alınmıştır.⁴¹

Yabancı uzman istihdamı ile ilgili alınan kararlar bununla kalmamış, 2 Mayıs 1941 tarihinde Türkiye'de işgücü olarak istihdam edilmek istenen

³⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 23. VI. 1934, Devre IV, Cilt 23, İctima: 3, 72. İnikat, s. 1-19.

³⁸ Seyfi Yıldırım, Çiğdem Dumanlı, “XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde İstihdâm Edilen Avusturya-Macaristan ve Prus-Alman Kökenli Askerî Heyetler ve Hekimler, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 3, Eylül 2020, s. 27-54.

³⁹ T.C. Resmî Gazete, 4 Kânunusani 1938, Sayı 3799, s. 9183 vd.

⁴⁰ T.C. Resmî Gazete, 17 Mayıs 1938, Sayı 3909, s. 9862.

⁴¹ T.C. Resmî Gazete, 28 Mart 1940, Sayı 4470, s. 13554.

yabancı uzmanlar ile bunları istihdam edecek müesseselerin İktisat Vekaletine ne şekilde müracat edeceklerine yönelik bir de talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatname ile yabancı uzman istihdamı keskin formlara ve kurallara bağlı kılınmıştır. İktisat Vekaletince, mütehasıs olarak çalışacak yabancılar ile bunları istihdam edecek müesseselerin beyan edecekleri pasaport numara ve tarihinden, diplomaları ile alacakları aylık ve nerede, ne için istihdam edileceklerine kadar çok detaylı bilgiler talep edilmiştir.⁴²

Söz konusu bu kararname ve talimatnameler İsviçreli uzmanları da ilgilendirdiğinden, İsviçre'nin Ankara Elçisi Etienne Lardy tarafından yakından takip edilmiş ve Fransızca tercümeleri ile birlikte İsviçre Hâriciyesine iletilmiştir.⁴³

Sonuç

Osmanlı'nın çok uluslu yapısında kurumsallaşmış bir göçmen politikası, Cumhuriyet döneminde Türkiye ile İsviçre vatandaşlarının hukukunu da belirlemiştir. Devletin göç politikasına ilişkin kazandığı deneyim, çeşitli ticaret, ikamet ve adli yardımlaşma mukavelenamelerine yansımıştır.

Bu makalede ele alınan ve uzun bir müzakere süreci ile kesin mukavelenameleri barındıran hukukun, ilgili ülkelerde yaşayan vatandaşların gündelik hayatına ve sorunlarına nasıl yansıdığına yönelik çok sayıda örnek dosya mevcuttur. Bunlar sınırları belli bir makalede ele alınamayacak kadar yoğundur. Her hâlükârda, makalede ortaya konulan veriler ışığında şu tespitleri yapmak mümkündür.

Türkiye'de yaşayan İsviçreli göçmen, ne Osmanlı ne de Cumhuriyet döneminde, diğer bazı belli başlı Avrupalı devletlerin vatandaş sayısını geçememiştir ve nispeten daha az temsil edilmişlerdir. Bu durum, anlaşılan ticari etkinlikleri açısından engelleyici olmamış ve İsviçreli

⁴² T.C. Resmî Gazete, 2 Mayıs 1941, Sayı 4798, s. 854.

⁴³ E2001D-10001552-1501, E. Lardy an die Abteilung für Auswärtiges, Ankara, 17. April 1939, P.A.C.H.X.I.a.3., s.b.; Lardy an die Abteilung für Auswärtiges, Ankara, 27. April 1940, B/31/22/Tf., s.b.; E. Lardy an die Abteilung für Auswärtiges, 24. Mai 1940, B/31/22/T4., s.b.; E. Lardy an die Abteilung für Auswärtiges, Ankara, 28. Mai 1941, B/31/22/T4., s.b.

şirket ve vatandaşların Lozan sonrası diplomatik ilişkilerin bir an evvel resmî düzeyde başlaması konusundaki ısrarında belirleyici olmuştur.

Birinci Dünya Harbi'nden önce başlayarak Lozan Antlaşması'na kadar geçen süreçte İsviçre'nin Türkiye'de diplomatik bir temsilciliğinin bulunmaması ve İsviçre'nin bunda acele de etmemesi çok daha ayrıntılı incelemeye değerdir. Her hâlükârda bu durumun kendi içerisinde de çeşitli tepkilere yol açtığı ve İsviçre vatandaşlarını mağdur ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, henüz daha Lozan Antlaşması esnasında başlayan görüşmeler ve bunların ele alınış şekli, Türkiye ile İsviçre arası ilişkilerde mukavelename şartını zorunlu kılanın ticari ilişkilerden evvel göçmenlere yönelik hukukun olduğunu ortaya koymaktadır.

İsviçre, Almanya ve Avusturya gibi esasen Birinci Dünya Harbi'ndeki müttefiklik sebebiyle sıkıntı doğurabilecek ülkelerden sonra, dostluk, ikamet ve ticaret mukavelenameleri üzerinde anlaşma sağlayabilmiştir. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı dönemindeki anlaşma ve sözleşmeleri geçersiz sayması ve bu konuda direktmesi, ayrıca ilgili ülkelerin vatandaşlarına yönelik gayrimenkul hukuku dahil, birçok konuda tavizsiz tutumu anlaşılan bu konuda teşvik edici olmuştur.

İkinci Dünya Harbi sürecinde bilhassa ekonomik göçe yönelik önlem alıcı birtakım kanun ve kararların, bu anlaşmalar çerçevesinden bakıldığında, şerh düşücü bir niteliği vardır. 1940'lı yılların yabancı uzmanlara yönelik politikaları da, sadece o dönem açısından değil, Osmanlı'dan o yana devam eden yabancı uzman istihdamı ile birlikte ele alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çok uzun süren müzakerelerden nihai mukavelenamelere giden bu sürecin, sonraki aşamalarda nasıl uygulandığına yönelik belli başlı örneklerle birlikte çok daha kapsamlı çalışmalara temel oluşturması temennimizdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İsviçre Federal Arşivi Belgeleri (Schweizerisches Bundesarchiv-Bern)

E2001B-10001506-100

Motta, Notiz über den Besuch in Lausanne vom 29. Juni 1923, 30. VI. 23, s. 1 f.

R. Stehli-Zweifel an Bundesrat, Abschrift, Zürich, 20. Juli 1923, B14/2.T, Belge No. 3.

Schulthess, Aufzeichnung, 25. VII. 1923, s. 1-2.

Département Politique Fédéral an den Vorort des Schweizerischen Handels- und Industrievereins, Bern, 8. August 1923, B14/2 T.-GL, Belge No. 5.

Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des schweiz. Bundesrates, 8. Dezember 1924, Belge no. 14.

Dr. B.P., "Eine diplomatische Vertretung in der Türkei", *Schweizerische Blätter für Handel und Industrie*, 15.III.1925, Belge No. 28.

"Traité d'Amitié entre la Lettonie et la Turquie", *Valdibas*, No. 79, Belge No. 29.

"Das Meistbegünstigungsrecht zwischen der Tschechoslowakei und der Türkei", *Frankfurter Zeitung*, 7.8.1925, Belge No. 35.

Le Chef de la Division des Affaires étrangères a Giuseppe Motta, Berne, 7 septembre 1925, B14/2 T.1-KD, Belge No. 40a.

Freundschaftsvertrag zwischen der Schweiz und der Türkei, s. 6-7

Traite d'amitié entre la Suisse et la Turquie, s. 1-3.

Motta an Tewfik Rouschdi Bey, Genf, 19. September 1925, (Übersetzung), s. 8.

Rouschdi an Giuseppe Motta, Genf, 19. September 1925, s. 9.

E2001B-10001504-128

Schweizerisches Volkswirtschaftsdepartment an das Politische Department, Bern, 29. Oktober 1923, B15/11 T., s.b.

E2001B-10001507-286

Bank für Orientalische Eisenbahnen an Schweizerisches Politisches Department, Zürich, 31. Mai 1926, Belge No. 4.

An die Bank für Orientalische Eisenbahnen in Zürich, Bern, 2. Juni 1926, B22/60 T.-MN, Belge No. 5.

E2001C-10001533-704

E. Hänni a la Légation de Suisse en Turquie, Constantinople, 25 octobre 1928, s. 1-3.

Richard Preusser (Hrsg.), *Bericht über das vierte Schuljahr nach dem Kriege 1927-1928*, Druck und Verlag Abajoli, Pera Tekke Djaddesi 585, Konstantinopel, 1928, s. 9.

E2001B-10001501-814

Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des schweizerischen Bundesrates, 15. November 1919, s.b.

E2001D-10001552-1501

E. Lardy an die Abteilung für Auswärtiges, Ankara, 17. April 1939, P.A.C.H.X.I.a.3., s.b.

Lardy an die Abteilung für Auswärtiges, Ankara, 27. April 1940, B/31/22/Tf., s.b.

E. Lardy an die Abteilung für Auswärtiges, 24. Mai 1940, B/31/22/T4., s.b.

E. Lardy an die Abteilung für Auswärtiges, Ankara, 28. Mai 1941, B/31/22/T4., s.b.

E2001B-10001501-3354

Aebi Julius an Bundesrat, Bettlach, 19. Oktober 1918, s.b.

Der Chef der Abteilung für Auswärtiges, Bern, 24. Oktober 1918, Va.C.32/22/6, s.b.

E2001B-10001501-3357

Willi Fink an das Politische Department, Bern, 19. Oktober 1918, s.b.

Politisches Department an Willi Fink, Bern, 24. Oktober 1918, 107/ J.- C. 32/22/6, s.b.

E2001B-10001501-3359

Gesellschaft ehem. Studierender der eidg. Technischen Hochschule in Zürich an das Politische Department, Zürich, 29. Okt. 1918, C. 32/22/6, s.b.

An die Gesellschaft ehem. Studierender der eidg. Technischen Hochschule, Bern, 6. November 1918, 107.J.-C.32/5/26, s.b.

E2001E-197884-6803

Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des Schweizerischen Bundesrates, 6. März 1933, s.b.

E2001E-197884-6847

Jaeggi a l'Ambassade de Suisse/ Ankara, Berne, 17 juin 1965, ad. K.22.20.-D/u (Buna ekli: İsviçre Hakkında Özlü Bilgiler), s.b.

E2001E-197884-6857

L'Ambassadeur de Suisse en Turquie a le Ministre, Rôle des minorités à Istanbul, Ankara, 30 novembre 1959, P.02.-B/v. (Buna ekli: Minorités à Istanbul, s. 1-2), s.b.

T.B.M.M. Zabıt Cerideleri (T.B.M.M.Z.C.)

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 12.4.1340, Devre II, Cilt 8/1, İçtima Senesi II, 35. İçtima.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 21.4.1340, Devre II, Cilt 8/1, İçtima Senesi II, 43. İçtima.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 21 Haziran 1927, Devre II, Cilt 33, İçtima Senesi IV, 79. İnikat.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 26. III. 1931, Devre 3, Cilt 26, İçtima 4, 39. İn'ikat.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 23. VI. 1934, Devre IV, Cilt 23, İçtima: 3, 72. İnikat.

Resmi Gazete/ İlan ve Antlaşmalar

“Botschaft des Bundesrates an die Bundesversammlung betreffend die Genehmigung des am 7. August 1927 abgeschlossenen Niederlassungsabkommens zwischen der Schweiz und der Türkei”, *Bundesblatt*, Bern, 26. Oktober 1927 (Jg. 79/ Band II/ No. 43), s. 1, dipnot 1.

“Handelsübereinkunft zwischen der Schweiz und der Türkei”, *Fedlex-Die Publikationsplattform des Bundesrechts*, Stand: 12. Mai 1932, Schweizerische Eidgenossenschaft, https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/48/202_202_222/de (Erişim Tarihi: 02.01.2023).

“Niederlassungsabkommen zwischen der Schweiz und der Türkischen Republik”, *Fedlex-Die Publikationsplattform des Bundesrechts*, Stand: 16. April 1932, Schweizerische Eidgenossenschaft, https://fedlex.admin.ch/eli/cc/48/216_216_236/de#`fn-d2054e28 (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

T.C. Resmî Gazete, 4 Kânunusani 1938, Sayı 3799, s. 9183 vd.

T.C. Resmî Gazete, 17 Mayıs 1938, Sayı 3909, s. 9862.

T.C. Resmî Gazete, 28 Mart 1940, Sayı 4470, s. 13554.

T.C. Resmî Gazete, 2 Mayıs 1941, Sayı 4798, s. 854.

Gazeteler

“Die schweizerisch-türkischen Beziehungen. Bemühungen des Ausbaus”, *Der Bund* (Morgen-Ausgabe), 15. Dezember 1927, (Jg. 78/ Nr. 549), s. 1.

“Eidgenossenschaft”, *Neue Zürcher Zeitung* (Erstes Abendblatt), 27. Juli 1923 (Nr. 1025/ Jg. 144), s.b.

Makaleler

Jeanneret, Pierre, “Arthur Jonjallaz”, *Historisches Lexikon der Schweiz*, François Schneuwly (Übers.), Version vom 2.2.2005 hls-dhs-dss.ch/de/articles/015239/2005-02-02 [Erişim tarihi: 27.12.2022]

Yıldırım, Seyfi ve Çiğdem Dumanlı, “XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde İstihdâm Edilen Avusturya-Macaristan ve Prus-Alman Kökenli Askerî Heyetler ve Hekimler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 3, Eylül 2020, s. 27-54.

Extended Abstract

The law on migrants was inherited from the Ottoman period to Republican Turkey and is an institutionalized issue. The law of treaties and regulations on non-Muslims or subjects of other countries in the Ottoman Empire is discussed in light of domestic and foreign political developments and international acceptances after Lausanne in the first decades of the Republic of Turkey.

Swiss immigrants were underrepresented in the Ottoman period, compared to other German and Austrian citizens. However, they did not remain exempt from various agreements, neither in the Ottoman Empire nor in the process of the Republic of Turkey. Even at a time when the First World War was still in progress, there were intense requests from Swiss experts to work on Turkish soil and therefore they made it necessary for a particular law to be maintained or re-established.

In this context, the Turkish delegation at the Lausanne Conference also held various negotiations with Switzerland, which was not part of the conference, on the law of Swiss citizens and immigrants. The negotiations between İsmet Pasha and former trade minister Şeref Bey and the Swiss authorities during the conference were analysed in this study in light of Swiss archival documents. İsmet Pasha's guarantee during his meeting with Edmund Schulthess, Member of the Swiss Federal Council, that Swiss citizens will have full protection also before the exchange of notes and, in particular, that they will have this protection during and after the evacuation by the Entente states, is interesting in this respect.

Although the issue was discussed in the context of bilateral negotiations during the Lausanne Conference, the Ankara government and the cadres of the young Republic, who built their post-Lausanne foreign policy principles on the new treaty texts as they considered the old ones invalid, wanted the issue to proceed on a more formal basis and did not capitulate on the issue. For this reason, the process for the Friendship, Trade and Residence agreements with Switzerland took longer than the others. There are various reasons for this. One reason was that the reconstructed state and its cadres declared the old agreements null and void and stipulated new basic treaty texts in the framework of bilateral relations. The other reason for this is that Switzerland did not have a representative office in Turkish territory, starting before the First World War, to personally protect the law of its citizens, and also, apparently, Switzerland's lack of urgency on this issue even after Lausanne.

Maybe for these reasons, a Treaty of Friendship and Trade and Residence Agreements are signed with Austria, an ally of the First World War, on 28 January 1924. A Treaty of Friendship with the war ally Germany also signed on

March 3, 1924, and a Treaty of Friendship between Latvia and Turkey on January 3, 1925. In the meantime, a diplomatic note was sent to Czechoslovakia pledging that until a final agreement is reached with Czechoslovakia, it will be among the countries and societies that deserve the best treatment.

In short, the young Republic of Turkey quickly established communication with some of the countries with and without important political and military positions due to the First World War based on treaties. In any case, Friendship, Trade and Residence Agreements have also been signed with Switzerland, and for those who will come to Turkey for any reason, to live and work in Turkey thanks to these agreements, the rights of Swiss people are guaranteed based on reciprocity. The process of these agreements includes a four-point Treaty of Friendship on September 19, 1925, which entered into force much later (on April 23, 1927), a Trade agreement on May 4, 1927, which was repealed in 1930.

The next Trade and Residence agreements are dated December 13, 1930. The Trade Agreement, signed on behalf of the Republic of Turkey by Zekâi Bey, Minister of Public Works, Mustafa Şeref Bey, Minister of Economy, Numan Bey, Undersecretary of Foreign Affairs and Henri Martin, Chargé d'Affaires and consists of fifteen articles due to import and export taxes, duties and obligations, as well as customs and border treatment of commercial goods are determined. Part of the contract directly concerns citizens migrating from one country to another was addressed in the protocol signed in addition to the agreement, and migration goods were also exempted from tax under certain conditions.

Again, The Residence Agreement signed by Numan Bey Zekâi Bey, Mustafa Şeref Bey, Numan Bey and Chargé d'Affaires Henri Martin consists also of thirteen articles and the agreement includes immigration treatment concerning trade rights, real estate, marriage and taxation. Accordingly, a national of one of the parties has the right to settle in, reside in and travel freely to the other country, without prejudice to the laws and regulations of that country, and citizens going for residence or settlement have the same rights granted to the best-treated foreigners. Trade and Residence Agreements were approved by the Turkish Parliament on March 26, 1931. The Swiss Federal Assembly approved the Residence Agreement also on March 26, 1931, and the Trade Agreement on June 20, 1931. After the exchange of ratification documents, the treaties entered into force in 1932.

After this, it is understood that several more legally binding agreements were signed between Switzerland and Turkey regarding the judicial and

commercial status of migrants. These include the treaty of June 1, 1933, covering extradition and processes of criminals, and the treaties covering judicial procedures in civil and commercial matters. The modification of the "Treaty of Conciliation, Judicial Settlement and Arbitration" on the same day but signed on December 9, 1928, is also included.

The treatment of immigrants and the employment of foreign specialists appear to have changed, particularly in the period leading up to the Second World War. Beginning just before the Second World War, the Turkish state took several annotative decisions in this process, particularly concerning migration to acquire a profession or engage in professional activity.

Law No. 3293 passed on December 27, 1937, which was adopted to train Turkish civil servants and specialists in exchange for foreigners employed in industrial establishments and insurance companies, is an example of this change. Accordingly, industrial establishments and insurance companies, private, with state participation in the capital or directly established by the state may employ a foreign expert and in exchange for their employment, they will pay a certain fee to the state for training a Turkish expert. It also includes a decree of May 17, 1938, on who will be accepted as a specialist or installer, together with the remuneration payable to the state for the employment of each foreign specialist.

The decisions taken regarding the employment of foreign experts did not stop there; on May 2, 1941, a directive on how foreign experts wished to be employed as a labour force in Turkey and the institutions that would employ them should apply to the Ministry of Economy was published. With this directive, the employment of foreign experts was made subject to strict forms and rules. In short, an institutionalized immigration policy in the multiethnic structure of the Ottoman Empire, the Republic period also determined the law between Turkey and Swiss citizens. The experience of the state in migration policy is reflected in various trade, residence and legal assistance agreements.

There are numerous archive files which reflected the daily lives and problems of citizens living in the countries concerned and which are handled only as part of this article. Although these are too dense to be dealt with in an article with clear boundaries, it is possible to make the following observations in light of the data presented. Neither in the Ottoman nor in the Republican period did the number of Swiss immigrants living in Turkey exceed the number of citizens of some other major European states, and they were relatively underrepresented. This did not hinder their commercial activities and was decisive in the insistence of Swiss companies and citizens that diplomatic relations resume at the official level as soon as possible after Lausanne.

The fact that Switzerland did not have a diplomatic representation in Turkey from before the First World War until the Treaty of Lausanne and that Switzerland was not in a hurry to do so is worthy to be handled in a detailed examination. In any case, it is understood that this situation has led to various reactions within Switzerland and victimized Swiss citizens. However, the negotiations that started even before the Treaty of Lausanne and the way they were handled reveal that it was the law on immigrants, rather than commercial relations, that necessitated the requirement of a treaty in the relations between Turkey and Switzerland. Switzerland was able to agree on friendship, residence and trade treaties after countries such as Germany and Austria, which could have caused problems due to their alliance in the First World War. The young Turkish Republic recognized the old treaties as null and void and its insistence on many issues, including real estate law for the citizens of the countries concerned. His uncompromising attitude has apparently been encouraging in this regard.

During the Second World War, certain laws and decisions that took measures against economic migration in particular have an annotative character when viewed from the framework of these agreements. The policies of the 1940s regarding foreign experts should be considered and evaluated not only in terms of that period but also in conjunction with the employment of foreign experts since the Ottoman Empire. We hope that this process, which goes from very long negotiations to final agreements, will form the basis for much more comprehensive studies, with specific examples of how it is implemented at later stages.